

УДК 378:80-051

ФОРМУВАННЯ ФАХОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ САМОАНАЛІЗУ УРОКІВ

Пархета Любов, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-7461-6575

E-mail: lubovparheta@gmail.com

У статті йдеться про формування фахових компетентностей у здобувачів вищої освіти у процесі самоаналізу уроків української літератури під час педагогічних практик. Увага приділена особливостям уроків літератури, завданням практичної підготовки. Розглядається низка практичних умінь, якими студенти мають оволодіти у процесі різних видів практик та оптимальних методологічних аспектів організації та аналізу уроку відповідно до найновіших вимог теорії та практики вивчення української літератури у закладі вищої педагогічної освіти. Подаються алгоритми аналізу та самоаналізу уроків української літератури.

Ключові слова: компетентність, фахові компетентності, студенти-філологи, урок української літератури, педагогічна практика, професійні вміння, аналіз уроку, самоаналіз уроку.

PHILOLOGISTS STUDENTS' PROFESSIONAL COMPETENCIES FORMATION IN THE LESSON SELF-ANALYSIS PROCESS

Parkheta Liubov, PhD in Pedagogy, Associate Professor Ukrainian Literature, Ukrainian Studies and Methods of Teaching Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-7461-6575

E-mail: lubovparheta@gmail.com

The article deals with the applicants' professional competencies formation in higher education in the process of self-analysis of Ukrainian literature lessons during pedagogical practices.

Pedagogical practice in a higher education institution is one of the most important problems in the philology teacher's training system for practical activities in secondary schools of various types. It is a link between theoretical learning and future independent work at school. In the process of practice, theoretical knowledge acquired during training is consolidated and deepened, professional skills and abilities are developed, pedagogical thinking and creative abilities are developed, the process of formation of professional and personal qualities is intensified.

Attention is paid to the peculiarities of literature lessons, the task of practical training. Ukrainian literature as a subject is the main subject of anthropology at school. Great importance was attached to these lessons by the outstanding Ukrainian pedagogue-humanist, philologist V. O. Sukhomlinsky.

Among other disciplines of literature, the teacher paid special attention. In the literary work, he saw the breadth and versatility that opens space for students to think, moral and aesthetic activities. Literature as a subject, said V. Sukhomlinsky, opens the way to an independent research approach in the analysis

of both the individual artistic image and the work of art as a whole.

A number of practical skills that students must master in the process of different types of practices are considered. During pedagogical practice, the student-trainee must master the basics of constructive-planning, communicative-teaching, organizational, and research skills and implement them in the conditions of independent work. Algorithms for analysis and self-analysis of lessons of Ukrainian literature are presented. When evaluating a literature lesson, it is necessary to take into account such general didactic criteria as normativeness, organization, the logic of flow, scientific content, optimal methods and techniques, educational content, developmental orientation.

Keywords: *competence, professional competencies, students of philology, a lesson of Ukrainian literature, pedagogical practice, professional skills, lesson analysis, self-analysis of the lesson.*

Важливою умовою якісної підготовки сучасного вчителя-філолога є вміння здобувача вищої освіти, вчителя-практиканта об'єктивно здійснювати аналіз проведених уроків, критично осмислювати власну діяльність, оцінювати уроки, проведені під час виробничих практик, бачити методологічні помилки у процесі організації навчальної діяльності учнів, запобігати їм у майбутньому, знаходити шляхи подолання й усунення недоліків у системі добору методів і прийомів, диференціації чи індивідуалізації навчання на уроках української літератури.

Урок літератури порівняно з уроками з інших шкільних навчальних дисциплін має свої особливості. Його специфіка полягає в поєднанні об'єктивного і суб'єктивного.

Перспективний педагогічний досвід (Башманівська Л. А., Волошина Н. Й., Клочек Г. Д., Куцевол О. М., Лісовський А. М., Мірошніченко Л. Ф., Неділько В. Я., Пасічник Є. А., Пультер С. А., Семенов О. М., Ситченко А. Л., Токмань Г. Л., Шуляр В. І. та ін.), творча праця вчителів, які розвивають і збагачують теорію та типологію форм літературної освіти, дають змогу систематизувати основні елементи аналізу сучасного уроку, окреслити вимоги до його проведення на допомогу вчителю-початківцю і здобувачу вищої освіти – практиканту.

Метою статті є виокремлення та розгляд низки оптимальних методологічних аспектів організації та аналізу уроку відповідно до найновіших вимог теорії та практики вивчення української літератури у ЗВО.

Такі орієнтовні алгоритми і методичні настанови слугуватимуть як здобувачам вищої освіти, так і методистам, молодим учителям, завучам шкіл під час здійснення контролю над проведенням уроків української літератури.

Українська література як навчальний предмет є основним у школі предметом із людинознавства. Великої ваги надавав цим урокам видатний український педагог-гуманіст, філолог В. Сухомлинський.

Звертаючись до вчителів-словесників, Василь Олександрович закликав «гаряче любити рідну мову, прищеплювати таку любов своїм учням, виховувати велику шану до слова» [2, с. 5]. На думку В. Сухомлинського, на вчителів мови і літератури покладено велику відповідальність за подальшу долю рідного слова, адже саме від них багато в чому залежить, полюбить чи ні дитина рідну мову.

Серед інших навчальних дисциплін літературі педагог надавав особливої уваги. У літературному творі він бачив ту широту і багатогранність, що відкриває школярам простір для розумової, моральної і естетичної діяльності. «Література як навчальний предмет відкриває шляхи до самостійного дослідницького підходу при аналізі як окремого художнього образу, так і художнього твору в цілому», зазначав педагог [2, с. 7].

Саме ці особливості враховуються під час проходження здобувачами вищої

освіти різних видів виробничих практик.

Педагогічна практика у закладі вищої освіти є однією з найважливіших проблем у системі підготовки вчителя-філолога для практичної діяльності в загальноосвітніх закладах різних типів. Вона є зв'язком між теоретичним навчанням і майбутньою самостійною роботою у школі. У процесі практики закріплюються і поглиблюються теоретичні знання, набуті під час навчання, виробляються професійні уміння і навички, розвиваються педагогічне мислення і творчі здібності, інтенсифікується процес формування професійно-особистісних якостей.

Педагогічна практика сприяє активному формуванню професійної спрямованості мислення і діяльності майбутніх учителів, розвитку поваги й любові до педагогічної професії й до дітей.

Мета педагогічної практики полягає у підготовці студентів до виконання основних функцій педагогічної діяльності вчителя, становленні і розвитку педагогічних компетентностей, формуванні професійних умінь і навичок під час застосування сучасних педагогічних технологій та нових інформаційних засобів навчання, у вихованні особистості майбутнього вчителя.

Під час педагогічної практики студент-практикант повинен оволодіти основами конструктивно-планувальних, комунікативно-навчальних, організаційних та дослідницьких умінь і реалізувати їх в умовах самостійної роботи.

Проблема професійної підготовки майбутнього вчителя мови і літератури та визначення його фахових компетентностей завжди були в центрі уваги вчених-методистів. Цій проблемі присвятили свої праці такі науковці: Н. Бабич, О. Бандура, О. Біляев, Н. Волошина, Л. Мірошниченко, В. Мельничайко, В. Паламарчук, М. Пентиліук, О. Семенов та інші.

Так, наприклад, О. Семенов визначає низку професійно значущих якостей учителя-філолога, а саме: «мовну компетенцію – опанування мовною системою за рівнями фонетики, лексики, морфології, синтаксису, стилістики тексту; лексико-семантичну компетенцію; лінгвістичну; мовленнєву; комунікативну; іншомовну комунікативну компетенцію; лінгвокраєзнавчу, соціолінгвістичну компетенцію; культурознавчу, фольклорно-літературознавчу; методичну компетенцію; педагогічну, психологічну та науково-дослідну компетенції» [3, с. 47].

Для майбутнього філолога важливим є набуття мовленнєвого досвіду, тобто практичне володіння мовою й емпіричне узагальнення спостережень за нею. У період навчання продовжується формування мовної особистості, індивідуальності, невід'ємними складовими якої є мовна свідомість і самосвідомість, національний характер, національно-культурні традиції.

М. Пентиліук вважає пріоритетною мовленнєву компетенцію [4, с. 19]. Проаналізувавши лише деякі підходи, можна зазначити, що серед учених не існує єдиної думки щодо питання про структуру необхідних учителю-філологу професійно значущих якостей.

Багаторічний досвід спостереження і керівництво практикою студентів-філологів дає змогу зробити висновок про певні недоліки у практичній підготовці і формуванні фахових компетентностей. Найтипівішими помилками, які допускають студенти під час проведення уроків української літератури, є такі:

- не завжди чітко оголошується і доводиться тема і мета уроку до учнів;
- відсутня мотивація навчальної діяльності учнів;

- не з'ясовується практична значущість і необхідність виучуваної теми та місце її у системі вивчення творчості письменника;
- актуалізація опорних знань учнів часто зводиться лише до відтворення хронології подій;
- домашні завдання перевіряються поверхово, при цьому переважає репродуктивна перевірка, яка зводиться до простого переказу прочитаного або відтворення подій, зображених у творі;
- студенти не урізноманітнюють методи і прийоми здійснення раціональної й активної перевірки якості знань учнів;
- не об'єктивно здійснюється оцінювання знань учнів;
- нераціонально розподіляється час на етапі перевірки домашнього завдання, під час узагальнення вивченого;
- під час вивчення нового матеріалу переважно домінує метод розповіді, учні при цьому перебувають у ролі пасивних слухачів, бо не вмотивована їх навчальна діяльність;
- при вивченні теми відсутнє розмежування матеріалу на головний і другорядний, виділення основних підсумків (висновків) уроку;
- неефективні прийоми виділення головного й узагальнення виучуваного матеріалу (використання схем, таблиць, складання планів тощо);
- відсутні навички використання оптимальних методів роботи, які активізували б або спонукали б учнів до навчальної діяльності, творчої роботи на уроці, сприяли б якісному засвоєнню нового матеріалу;
- мало і непродуктивно використовується на уроках наочність, інший ілюстративний і дидактичний матеріал;
- неефективно використовуються елементи зацікавлення, зокрема гри, на уроці; не враховуються вікові та індивідуальні особливості учнів;
- відсутні навички володіння стійкою увагою класного колективу, прийоми зняття дитячої стомлюваності та відтворення працездатності;
- студенти мало використовують елементи самостійності в роботі учнів та не здійснюють педагогічне керівництво цим видом навчання;
- часто відсутній цілеспрямований і дидактично доцільний аналіз художнього твору під час закріплення і вивчення нового матеріалу;
- відсутні логічні переходи від одного структурного елементу уроку до іншого;
- студенти мало використовують на уроках елементи власних творчих здібностей, особистісного позитивного впливу на колектив учнів;
- у кінці уроку не здійснюється підведення підсумків, перевірка його результативності;
- не завжди раціонально дозується на уроці час;
- не розвинене вміння робити самоаналіз уроку.

Готуючись до педагогічної практики, студенти повинні добре засвоїти вимоги до сучасного уроку української літератури, навчитись визначати мету й завдання уроку, добирати оптимальний тип і розробити структуру, віднайти оптимальні методи і прийоми роботи з учнями відповідно до жанрової специфіки твору, який вивчається. У процесі моделювання навчальних ситуацій на уроці, подбати про науковий рівень змісту, здійснення міжпредметних та міжмистецьких зв'язків, про тематичну і логічну цілісність уроку, розвиток практичних умінь і навичок, удосконалення творчих

здібностей учнів.

У процесі вивчення фахових методик студенти засвоюють знання про те, що істотне значення для підвищення ефективності роботи вчителя має аналіз уроків. Під час різних видів педагогічної практики студенти-філологи проводять самоаналіз уроків. Самоаналіз – це критичне осмислення власної діяльності. Оцінюючи урок літератури, слід урахувати такі загально дидактичні критерії, як нормативність, організованість, логічність перебігу, науковість змісту, оптимальність методів і прийомів, виховна наповненість, розвивальна спрямованість. Проаналізувати заняття з української літератури за цими критеріями допоможе система запитань, яку рекомендує методист Г. Л. Токмань:

1. Чи відповідає тема уроку навчальній програмі і чи містить проблему? Чи сформульовано мету уроку в єдності навчального, виховного і розвивального завдань?
2. Чи сприяли навчальні ситуації, створені на уроці, досягненню мети? Чи були оптимальними застосовані методи і прийоми роботи?
3. Чи відбулася зустріч учнів із мистецтвом слова, чи звучало художнє слово в майстерному виконанні? Чи була захопливою розповідь учителя?
4. Чи достатній науковий рівень виучуваного на уроці матеріалу (чи використано відомості із сучасних наукових видань)? Чи було активізовано опорні знання учнів?
5. Чи відбулася зустріч із письменником у таких аспектах, як особистісний, історичний, естетичний? Чи враховував учитель жанрову природу виучуваного твору, чи здійснено літературознавчий аналіз у єдності змісту і форми, чи використано елемент інтерпретації?
6. Чи відповідала емоційна домінанта уроку провідному настрою виучуваного художнього тексту? Чи розвивалися емоційна, інтелектуальна, духовна сфери особистості дитини відповідно до вікових особливостей? Чи відбувався діалог «художній текст – учитель – учень»?
7. Чи сформували учні міцні й усвідомлені знання? Чи засвоїли теоретико-літературні поняття і чи були вони пов'язані з конкретним художнім текстом?
8. Чи було інтегровано відомості з літератури в загальну систему середньої освіти учня; чи пов'язано їх з іншими видами мистецтва, мовознавством, народознавством, історією України тощо? Чи був елемент компаративного аналізу – зіставлення вивченого матеріалу з іншими творами вітчизняної та зарубіжної літератури?
9. Чи реалізовано принцип розвивального навчання: постановка проблемних запитань і створення проблемних ситуацій; чи виявлялися творчі здібності учнів? Чи здійснювалося перспективне навчання? Чи застосовував учитель індивідуальний підхід до учнів?
10. Чи використано наочність? Чи було оформлено дошку (тема, епіграф, проблемне питання, завдання, тлумачення слів, афористичний вислів, цитата з художнього тексту, літературно-критичної статті тощо)?
11. Чи розвивалося усне й писемне мовлення учнів; за допомогою яких прийомів роботи? Яким було мовлення вчителя й учнів на уроці?
12. Чи досягнуто поставленої мети? Чи був пов'язаний літературний матеріал із сучасністю: життям України, особистим досвідом учнів?

13. Чи містив урок настановчий елемент, чи став поштовхом для подальшої літературної самоосвіти, ознайомлення з іншими творами митця? Чи сформовано відповідні вміння і навички? [3, с. 101–102].

На початку педагогічної практики студентам пропонується орієнтовна схема самоаналізу уроку, котра орієнтує на такий алгоритм: коротка загальна характеристика класу; аналіз ефективності плану-конспекту уроку; аналіз структури уроку; самооцінка виховної мети уроку; оцінка кінцевого результату уроку.

Консультуючи студентів, наголошуємо, що здійснюючи самоаналіз уроку, слід зважати на загальнодидактичні та специфічні вимоги до нього, а також визначити його роль у вивченні певної теми і загалом у формуванні високодуховного, активного, розумного, емоційного читача вітчизняного красного слова.

Самоаналіз – це своєрідна рефлексивна діяльність учителя, його роздуми про свій професіоналізм і про те, що необхідно зробити для професійного удосконалення. Особливість самоаналізу уроку полягає в тому, що він (самоаналіз) повинен здійснюватись відповідно до рівня знань, умінь і навичок як класу загалом, так і його конкретних учнів.

У процесі педагогічної практики кожен здобувач вищої освіти має можливість провести самоаналіз проведених уроків, дати оцінку кожному структурному елементу заняття.

Під час педагогічної практики, студенти мають можливість вносити корективи у схему самоаналізу, удосконалюючи та поглиблюючи її. У результаті кожен із майбутніх учителів-філологів складає власний алгоритм спостереження й аналізу уроку, де враховуються всі необхідні компоненти уроку з української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах. Такий вид навчальної діяльності у процесі практичної підготовки сприяє фаховому зростанню студентів-філологів, значною мірою покращує їх педагогічну майстерність та методичну спроможність. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у пошуку шляхів удосконалення певних прийомів роботи, моделюванні алгоритму уникнення помилок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Островерхова Н. М. Аналіз уроку: концепції, методики, технології. К.: ІНКОС, 2003. 352 с.
2. Пархета Л. П. Методичні концепти викладання української літератури (на матеріалі спадщини В. О. Сухомлинського): навч.-метод. посіб. Умань: ПП Жовтий, 2010. 192 с.
3. Семенов О., Базиль Л. Мовно-літературна освіта в Україні: погляд крізь роки: навч. посіб. К.: Фенікс, 2008. 240 с.
4. Пентиліук М. І. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах. К.: Ленвіт, 2011. 366 с.
5. Токмань Г. Л. Методика навчання української літератури в середній школі: підручник. К.: Академія, 2012. 312 с.

REFERENCES

1. Ostroverkhova, N. M. (2003). Analiz uroku: kontseptsii, metodyky, tekhnolohii. K.: INKOS [in Ukrainian].
2. Parkheta, L. P. (2010). Metodychni kontsepty vykladannia ukrainskoi literatury (na materiali spadshchyny V. O. Sukhomlynskooho). Uman: PP Zhovtyi [in Ukrainian].
3. Semenoh, O., Bazyl, L. (2008). Movno-literaturna osvita v Ukraini: pohliad kriz roky. K.: Feniks [in Ukrainian].
4. Pentyliuk, M. I. (2011). Praktykum z metodyky navchannia ukrainskoi movy v zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh. K.: Lenvit [in Ukrainian].
5. Tokman, H. L. (2012). Metodyka navchannia ukrainskoi literatury v serednii shkoli. K.: Akademiia [in Ukrainian].